

FENOMÉN SOUKROMÝCH ARCHEOLOGICKÝCH SBÍREK A VÝVOJ VLASTNICTVÍ ARCHEOLOGICKÝCH NÁLEZŮ

KLÁRA PROKOPOVÁ

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

Abstract in original language

Tento příspěvek se zabývá archeologickými sbírkami jako předmětem vlastnického práva, jeho vývojem, vývojem právní úpravy a postupným ovlivňováním státní mocí. Článek by měl analyzovat problematiku zásahů státu do vlastnictví archeologických nálezů a aspektů s tímto spojených, v historii až do současnosti.

Key words in original language

Vlastnictví, archeologické nálezy

Abstract

This contribution deals with the phenomenon of archaeological collections as a subject of property, its evolution, legislation and interference by the state authority. The contribution should analyze issues of state action towards property of archaeological findings and adjacent aspects, seen in history and up to current state.

Key words

Property, archaeological findings

Archeologická sbírka je souborem archeologických nálezů a zásadních informací vztahujících se k minulosti lidstva. V průběhu historie se na archeologické sbírky, respektive na nálezy, vždy pohlíželo jako na významnou součást kulturního dědictví a tak i předmět veřejného zájmu, avšak ne vždy ve světle zájmu státního. V dnešní době jsou archeologické nálezy, a tedy i jejich soubory - sbírky, ve vlastnictví státu či územních samosprávných celků. V minulosti probíhaly archeologické výzkumy neméně intenzivně než nyní, avšak vlastnické právo stát tak pevně v rukou nedržel. Státní vlastnictví, či vlastnictví veřejnoprávních subjektů, je v tomto ohledu však velmi důležité z hlediska efektivního zachování kulturního dědictví společnosti.

Je možné říci, že v oblasti archeologie, zejména ve vztahu nálezce/archeologa, státu a samotných archeologických nálezů došlo během posledních dvou set let k významným proměnám.

Jak vyplývá již z názvu příspěvku, týká se rozebíraná problematika archeologických sbírek, archeologických nálezů. Je nutno proto vysledovat, kdy se objevují tyto pojmy na legální úrovni a je tedy možné spojovat s jejich vlastnictvím speciální podmínky či vztahy. Lze tedy hovořit o situaci, kdy nálezy kulturně cenných věcí přestaly být „pouze“ pokladem či skrytou věcí podle občanského práva, ale začaly vyjadřovat vědeckou hodnotu. Nutno však zahrnout i období,

kdy archeologické nálezy kodifikovány nebyly a jejich režim se řídil obecnými předpisy.

1. ARCHEOLOGIE A ABGB¹

První archeologické výzkumy, které by byly kvalifikovatelné jako vědecká činnost, a nálezy z nich pocházející, či nálezy náhodné, které doba již rozeznávala jako archeologické, lze najít ještě dlouho před prvními pokusy archeologickou památkovou péčí jako takovou kodifikovat. Nezbývá tedy než se zaměřit na analogicky nejbližší instituty, jimiž jsou věci nalezené – tedy věci skryté, případně poklad.

Je nutno vzít v potaz právě jak věci skryté, definované jako věci neznámého vlastníka zakopané, zazděné nebo jinak skryté,² tak i poklad, který je uveden coby věci v peněžích, šperku, nebo jiných drahocennostech,³ protože obě kategorie spadají na prozatím nedefinované archeologické nálezy.⁴

Hranice mezi pojmy poklad a archeologický nález ale není a nemůže být jasná, protože obě tyto věci často splývají, i když ne zcela. Například již ve vymezení pokladu najdeme rozdíl. P. Salák uvádí pojmové znaky pokladu: jde o věc ukrytou, cennou, ukrytou dlouhodobě.⁵ Již v prvním bodě je však možné vidět rozpor s pojetím archeologického nálezu, jelikož ten je sice skryt, ovšem často chybí podmínka ukrytí úmyslnou lidskou činností. Dále je otázka „cennosti“ archeologického nálezu, kdy jeho hodnota je často spíše vědecká než materiální.

Vlastníkem skrytých nálezů se stává nálezce⁶. U nálezu pokladu však již lze spatřovat zásah státu, nikoli však z důvodu ochrany archeologických památek, ale pro vysokou hodnotu nálezu. Státu pak

¹ Zákon č. 946/1811 Sb. z. s. v překladu z: Rouček, F., Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl druhý (§§285-530). Praha. 2002. s. 970.

² §395 ABGB.

³ §398 ABGB.

⁴ Pozdější Osnova návrhu nového občanského zákoníku z r. 1937 uvádí pod pojmem poklad i výtvoř s hodnotou vědeckou a uměleckou, tudíž i věci, jež jsou archeologickými nálezy, avšak do původní definice se nevešly. Například lze jmenovat nálezy keramiky.

⁵ Salák, P. Vliv římského práva v oblasti práva věcného v občanském právu na našem území 19 a 20. stol. In: *Soukromé právo v proměnách věků: sborník příspěvků z Letní školy*. 2011. Brno. s. 11-25.

⁶ Zákon sice uvádí podmínku uplynutí tříleté promlčecí lhůty, a dobu jednoho roku, aby se mohl přihlásit původní majitel, což je však podmínka u archeologických nálezů irelevantní.

případá jedna třetina pokladu, nálezci druhá třetina a vlastníku pozemku, kde byl nález učiněn, třetina poslední. Po roce 1946, kdy proběhla novela⁷ zmiňovaného ustanovení ABGB, která již dělila poklad polovinou nálezci a druhou polovinou vlastníku pozemku. To sice odpovídá římskoprávní úpravě⁸, avšak příliš nesleduje tendence k ochraně archeologického dědictví, tedy jakousi ochranu památek převodem do státního vlastnictví.

Toto období tak díky právní úpravě nabývání nálezů přálo amatérské archeologii, i když k provádění výzkumů bylo potřeba značné finanční zajištění (nutnost vyplácet vlastníky pozemků, před rokem 1946 ještě stát). Díky tomuto přístupu a uvědomění osob provádějících výzkumy se etablovala archeologie, vznikly archeologické instituce a postupně si situace vynutila novou, vlastní právní úpravu⁹.

2. PRVNÍ KODIFIKACE ARCHEOLOGIE

Archeologii, nálezy a další situace s tímto spojené, můžeme poprvé nalézt jmenovány ve vládním nařízení 274/1941 Sb., o archeologických památkách¹⁰.

Právní řád rozlišuje nabývání vlastnictví k náhodným nálezům a nálezům učiněným při výkopech (archeologických výzkumech), a stále ještě připouští soukromé vlastnictví osob odlišných od státu. Zejména v případě náhodných nálezů, tedy nálezů učiněných mimo oficiální výzkum archeologického ústavu.

V případě náhodných nálezů se nabývání vlastnického práva řídí občanským právem, tedy podle ABGB, později občanským zákoníkem č. 141/1950 Sb.¹¹

Památky (tedy nálezy) movité, získané výkopy, náleží do vlastnictví státu. Lze předpokládat, že památky nemovité sledují vlastnictví pozemku.

⁷ Dekretem dvorské kanceláře č. 970/1946.

⁸ Salák, P. Vliv římského práva v oblasti práva věcného v občanském právu na našem území 19 a 20. stol. In: *Soukromé právo v proměnách věků: sborník příspěvků z Letní školy*. 2011. Brno. s. 11-25.

⁹ Zejména také proto, že se amatérská archeologie, oproti nově vzniklé odborné, přesunula do roviny nežádoucí.

¹⁰ Šlo o první předpis, upravující archeologickou památkovou péči. Před tímto dokumentem byl úspěšný pouze pokus o zřízení archeologické komise při zemském výboru, usnesením zemského sněmu z roku 1894. In: Štoncer, P. Příspěvky k dějinám památkové péče v Československé republice v letech 1918 - 1938. In: *Zprávy památkové péče*. 2005, roč. 65, č. 3. s. 246-252.

¹¹ Nabytí vlastnictví věcí skrytých je zde upraveno v §121, který uvádí nabytí věci ceny nikoli jen nepatrné státem, věc ceny nepatrné nabývá nálezcem.

Státní zásah, tedy zásah veřejné moci, lze v této době spatřovat v několika aspektech. Jedním je určité omezení dispozice s vlastněnou archeologickou památkou. Vlastník, případně ten, kdo má archeologickou památku v moci, je povinen o památku pečovat, podrobit se nařízením a strpět opatření na její ochranu. Vlastníkovi nakonec, ale logicky, nezůstává ani právo věc měnit, či zničit, protože stát již chápe zachování archeologického dědictví jako veřejný zájem¹².

Druhou významnou ingerenci státu představuje možnost státu archeologický nález vykoupit. Šlo o institut, který měl do vlastnictví státu převést nejvýznamnější archeologické nálezy. Zemský úřad mohl dokonce nařídit odevzdání věci již před zaplacením náhrady¹³. Toto ustanovení však platilo pouze pro nálezy učiněné v době platnosti nařízení a tudíž archeologické nálezy, které se již ve vlastnictví osob odlišných od státu nacházely, nebyly tímto dotčeny.

3. NABÝVÁNÍ VLASTNICTVÍ K ARCHEOLOGICKÝM NÁLEZŮM VÝHRADNĚ STÁTEM

Prvním předpisem, který zcela vylučuje nabytí vlastnictví archeologických nálezů (objevených v době platnosti předpisu) nálezci či jinými osobami, které nejsou státem, je zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách. Struktura ochrany archeologických památek není nepodobná té současné, i když vlastnictví archeologických nálezů a sbírek bylo v zásadě ovlivňováno státem výrazněji než je tomu nyní.

Jak již bylo uvedeno, od roku 1958 spadaly veškeré nálezy archeologicky cenných movitých předmětů do národního majetku, ať byly učiněny oficiálními archeologickými výzkumy, či náhodně, v čemž je možné spatřit posun od úpravy předchozí, která ponechávala náhodné nálezy v rukou nálezce.¹⁴ Úprava nálezů tak opouští obecná ustanovení občanského práva a přerůstá do roviny veřejnoprávní.

Zásadní zásah státu do soukromých práv osob lze spatřovat v povinnostech, které zákon, případně státní orgány ukládají vlastníkově památky. Nejedná se o nálezy učiněné v době platnosti zákona, jelikož ty vylučují nabytí vlastnického práva k archeologickému nálezu, ale jedná se o archeologické nálezy či sbírky těchto nálezů, jež byly učiněny ještě před rokem 1958. Jde

¹² Jak ostatně uvádí hned v §1 vládního nařízení 274/1941 Sb.

¹³ Náhrada se skládala z obecné ceny drahé suroviny a přiměřené náhrady vzniklých výdajů a mohla být případně zvýšena právě v případě významných nálezů.

¹⁴ Jak již bylo uvedeno výše, nálezy pokladu, kterým archeologický nález mohl být, se dělily na třetiny mezi stát, nálezce a vlastníka pozemku, případně po r. 1846 mezi vlastníka pozemku a nálezce.

právě o jedny z nejvýznamnějších archeologických sbírek největších osobností československé archeologie. Zákon 22/1958 Sb. nehovoří konkrétně o archeologických nálezech, nýbrž o „památkách“¹⁵. Vlastník je pak povinen o památku, ať již zapsanou, či nezapsanou ve státním seznamu¹⁶, pečovat na vlastní náklad o její zachování, udržovat ji, hlásit závažné ohrožení, v případě ohrožení památky může zásah státu dojít až k vyvlastnění věci.

Jak vyplývá z uvedeného stručného přehledu kodifikace vlastnictví archeologických nálezů, jejich sbírek, stejně jako archeologie samotné, tendence jsou velmi snadno pozorovatelné. Původní situace, kdy archeologická památková péče upravena nebyla a nabývání archeologických nálezů se řídilo předpisy občanského práva, logicky nemohla být vyhovující. Zejména s přihlédnutím k nekontrolovatelnosti vyzvedávání nálezů, romantismu hledání „pokladů“ a nemožnosti státu chránit vlastní kulturní dědictví. Existovalo mnoho archeologů¹⁷, kteří na vlastní náklady prováděli výzkumy a jim také následné nálezy připadaly do vlastnictví. Tak se také začaly formovat první archeologické sbírky¹⁸. Ač šlo v podstatě o činnost v zásadě neovlivňovanou státem, archeologické výzkumy byly i tak společností chápány jako veřejný zájem na poznání a zachování kulturního dědictví a tak se mnohé soukromé sbírky dostávaly do muzeí darem či prodejem¹⁹.

¹⁵ Památku chápe jako „kulturní statek, který je dokladem historického vývoje společnosti, jejího umění, techniky, vědy a jiných oborů lidské práce a života, nebo jest jí dochované historické prostředí sídlištních celků a architektonických souborů, anebo věc, která má vztah k význačným osobám a událostem dějin kultury.“ (§2 zákona č. 22/1958 Sb.). Tato široká definice tak zahrnuje veškeré historicky cenné předměty, které naplňují uvedené podmínky. V pochybnostech rozhodují krajské národní výbory. V takto vydefinovaném pojmu „památky“ lze najít také prostor pro archeologické památky, také s přihlédnutím k odstavci 2 citovaného zákona, který se vztahuje k souborům takových věcí („považuje se za památku i soubor, i když některé z věcí nejsou památkami“).

¹⁶ Tudíž prakticky jakoukoli věc kulturní hodnoty.

¹⁷ V této době šlo o osobnosti archeologie, většinou s dostatkem finančních prostředků na provádění archeologických výzkumů. Stát si prozatím nenárokoval vlastnické právo k nálezům, ale také neposkytoval finanční prostředky k jejich výzkumu.

¹⁸ Například sbírky J. Wankela, M. Kříže a dalších osobností české archeologie konce 19. století. In: Vignatiová, J.: Přehled vývoje archeologického bádání na Moravě do začátku XX. století. In: *Zprávy Československé společnosti archeologické XVII/3*. 1975. s. 93-125.

¹⁹ Sklenář, K. Z dějin péče o archeologické památky v českých zemích. Část 13. Archeologie v památkových zákonech. In: *Památky a příroda 15*. 1990. s. 595-601.

Na počátku dvacátého století proběhlo pod tlakem sílící odborné archeologické obce několik návrhů na kodifikaci archeologické památkové péče, která zejména vyzdvihovala důležitost předkupního práva státu k archeologickým nálezům, avšak neúspěšně.²⁰

Postupem času se ale archeologie prosadila jako samostatná věda i do právního povědomí, zejména pak nařízením z roku 1941. V této době již začal zasahovat do vlastnictví archeologických nálezů stát, i když stále ponechával určitou „volnost“ v možnosti vlastnictví nalezených pozůstatků minulosti společnosti, byť pouze u nálezů náhodných. V této době pak již nutnost ochrany archeologických (stejně jako jinak kulturně hodnotných) památek dosáhla úrovně určitých zásahů státu do soukromých práv ve formě zákonné nutnosti o památky pečovat, případně podrobit se určeným nařízením a opatřením, zejména ve vztahu k situaci ve společnosti – rozvoji průmyslu, těžby a jiné činnosti narušující archeologická naleziště. Dále bylo nutné z pohledu ochrany archeologických památek a jejich vědeckého potenciálu zamezit amatérským výkopům. Nakonec po roce 1950 přiznalo občanské právo státu vlastnictví cenných náhodných nálezů a vlastnictví mohl nabýt nálezce již pouze k nálezům věci nepatrné ceny.

Následovalo období výrazných zásahů státu do dispozice s kulturními památkami, potažmo archeologickými nálezy, přičemž vlastnictví nalezených archeologicky cenných předmětů již plně připadalo státu.

Stát tak začal intencionálně zasahovat do vlastnictví archeologických nálezů až po kodifikaci speciální úpravy týkající se kulturních památek.

V dnešní době probíhá decentralizace archeologické památkové péče, včetně nabývání vlastnictví k archeologickým nálezům. Do novely z roku 2005²¹ byly (movité) archeologické nálezy podle zákona 20/1987 Sb., o státní památkové péči, státním majetkem. Aktuálně se vlastnictví rozpadá mezi stát a územní samosprávné celky (obce a kraje) a závisí v zásadě na území a na organizaci provádějící archeologický výzkum.

Samostatnou kapitolu tvoří vlastnictví nemovitých archeologických nálezů. Předkládaný článek se zabývá vlastnictvím zejména nálezů movitých, protože otázka nemovitostí dalece přesahuje rozsah konferenčního příspěvku a její zodpovězení je problematické ještě i v současné době.

²⁰ Jde zejména o návrhy A. Stockého a J. A. Helferta. In: Sklenář, K. Z dějin péče o archeologické památky v českých zemích. Část 13. Archeologie v památkových zákonech. In: *Památky a příroda* 15. 1990. s. 595-601.

²¹ Novelizace proběhla zákonem č. 3/2005 Sb.

Pomineme-li nabývání vlastnictví, je nutno ještě zmínit současný vliv státu na již vlastněné archeologické nálezy, jejich sbírky. Aktuálně stát ukládá povinnosti pečovat o archeologické sbírky (či nálezy) pouze v případě, že jsou prohlášeny kulturními památkami²². Zákon o státní památkové péči pak přikazuje vlastníku o památku na vlastní náklady pečovat, chránit ji, počítat s nabídkovou povinností při zamýšleném převodu vlastnictví apod.

Archeologie byla vždy atraktivním oborem a v minulosti se jí i díky tomu podařilo prosadit mezi ostatní vědní obory, avšak z důvodu vysokých nároků na odbornost ochrany kulturního dědictví bylo třeba archeologii profesionalizovat a vlastnictví nálezů převést do rukou subjektů schopných zajistit jejich ochranu a vědecké poznání. K dnešnímu datu tedy úprava vlastnictví archeologických nálezů a jejich sbírek prošla dlouhým vývojem, a nyní odpovídá požadavkům veřejného zájmu, tedy zachování archeologického dědictví. Stále se však potýká s problémy amatérských soukromých archeologických sbírek, v současnosti shromažďovaných protizákonně.

Literature:

- Rouček, F., Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl druhý (§§285-530). Praha. 2002. s. 970.
- Salák, P. Vliv římského práva v oblasti práva věcného v občanském právu na našem území 19 a 20. stol. In: Soukromé právo v proměnách věků: sborník příspěvků z Letní školy. 2011. Brno. s. 11-25.
- Sklenář, K. Z dějin péče o archeologické památky v českých zemích. Část 13. Archeologie v památkových zákonech. In: Památky a příroda 15. 1990. s. 595-601.
- Štoncner, P. Příspěvky k dějinám památkové péče v Československé republice v letech 1918 - 1938. Zprávy památkové péče. 2005, roč. 65, č. 3. s. 246-252.
- Vignatiová, J.: Přehled vývoje archeologického bádání na Moravě do začátku XX. století. In: Zprávy Československé společnosti archeologické XVII/3. 1975. s. 93-125.

- Dekret dvorské kanceláře č. 970/1946.
- Vládní nařízení 274/1941 Sb., o archeologických památkách.
- Zákon č. 946/1811 Sb. z. s., Obecný zákoník občanský.
- Zákon č. 141/1950 Sb., Občanský zákoník.
- Zákon č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách.
- Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči.

²² Na rozdíl od úpravy předchozí.

- Zákon č. 3/2005 Sb., kterým se mění zákon č. 62/1988 Sb., o geologických pracích, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 44/1988 Sb., o ochraně a využití nerostného bohatství (horní zákon), ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 61/1988 Sb., o hornické činnosti, výbušninách a o státní báňské správě, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů.

Contact – email

Klara.Prokopova@law.muni.cz